

TASNIFI: KORPUSLI TAHLIL

Otajonova Zarina Akmaljon qizi

Andijon davlat universiteti

E-mail: otajonovazarina78@gmail.com

Tel: +998-50-701-46-11

Ilmiy rahbar: Andijon davlat university ingliz tili o'qituvchisi

Azamjonova Xurshida Nozimjon qizi

***Annotatsiya:** Ushbu tezis o'zbek tilidagi anglitsizmlarning leksik-semantik xususiyatlarini korpusli tahlil asosida o'rganadi. Tadqiqot uchun o'zbek matbuoti, ijtimoiy tarmoqlar va og'zaki nutqdan 1210 ta unikal anglitsizm birligini to'plandi va besh asosiy semantik guruh bo'yicha tasniflanadi. Olingan natijalar anglitsizmlarning 38 foizi axborot texnologiyalari sohasiga, 24 foizi tijorat va iqtisodiyotga, 18 foizi madaniyat va ko'ngilochar sohasiga, 12 foizi ta'lim va fanga, qolgan 8 foizi esa boshqa sohalarga tegishli ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, anglitsizmlarning fonetik va morfologik adaptatsiya qonuniyatlari hamda o'zbek tili leksik tizimiga integratsiya darajalari aniqlandi. Tadqiqot natijalari o'zbek tili leksikografiyasi va til siyosati uchun amaliy ahamiyatga ega.*

***Kalit so'zlar:** anglitsizm, korpusli lingvistika, leksik-semantik tasnif, o'zbek tili, globallashtirish, til o'zgarishi, fonetik adaptatsiya*

Hozirgi kunda globallashtirish jarayoni va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi dunyo tillarining leksik tizimiga tubdan ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayonda ingliz tili xalqaro muloqot, ilm-fan, texnologiya va tijoratning yetakchi vositasiga aylanib, boshqa tillarga so'z va iboralar manbai sifatida beqiyos ta'sir o'tkazmoqda. Lingvistikada

bu hodisa "anglizatsiya" yoki "inglizcha qarz olish" deb ataladi (Crystal, 2003).

O'zbek tili ham bu jarayondan chetda qolmagan. Ayniqsa O'zbekiston 1991 yilda mustaqillikka erishgandan so'ng va 2000-yillarning boshidan e'tiboran ingliz tilidan so'z o'zlashtirilishi keskin tezlashdi. Internetning keng tarqalishi, xalqaro savdo-iqtisodiy aloqalar, ta'lim sohasidagi islohotlar va madaniy almashinuv bu jarayonni yanada kuchaytirdi. Natijada o'zbek tiliga minglab yangi so'z va atamalar kirib keldi va bu jarayon hozir ham davom etmoqda. Biroq o'zbek tilidagi anglitsizmlarning tizimli ilmiy tasnifi hamon yetarli darajada o'rganilmagan. Mavjud tadqiqotlar ko'pincha alohida soha leksikasini yoki cheklangan miqdordagi namunalarni qamrab olgan (Abdullayev, 2018; Toshmatov, 2020). Keng qamrovli, zamonaviy korpusga asoslangan miqdoriy tahlil esa deyarli amalga oshirilmagan. Aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirish ushbu tadqiqotning asosiy zaruriyatini belgilaydi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — o'zbek tilidagi anglitsizmlarning leksik-semantik tasvirini yaratish va ularni korpusli tahlil asosida ilmiy jihatdan tasniflashdir.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar hal etildi: o'zbek tilida faol qo'llaniladigan anglitsizmlarni turli janr va uslub manba turlaridan sistematik tarzda to'plash; to'plangan leksik birliklarni semantik maydonlar asosida tasniflash; anglitsizmlarning fonetik va morfologik adaptatsiya qonuniyatlarini aniqlash; ularning o'zbek tili leksik tizimiga integratsiya darajasini baholash; anglitsizmlar kirib kelishining asosiy yo'llari va manbalarini tahlil qilish. Mazkur ish bir qator jihatlari bilan oldingi tadqiqotlardan farq qiladi. Birinchi marta 1210 dan ortiq birlikni o'z ichiga olgan maxsus o'zbek anglitsizmlari

korpusi tuzildi. Tahlil uchta funksional uslub — matbuot, ijtimoiy tarmoqlar va og'zaki nutq — bir vaqtda qamrab olindi. Leksik-semantik tasnif bilan bir vaqtda fonetik va morfologik adaptatsiya darajasi ham o'lchandi. Bundan tashqari, anglitsizmlarning o'zbek tiliga kirib kelish dinamikasi 2010–2023 yillar kesimida birinchi marta miqdoriy jihatdan tahlil qilindi.

Anglizatsiya — boshqa tillarga inglizcha so'z, iboralar, konstruktsiyalar va madaniy elementlarning kirib kelishi jarayoni (Görlach, 2002). Bu hodisa ikki xil ko'rinishda namoyon bo'ladi: to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirilish va semantik kalkalash. To'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirilishga misol tariqasida o'zbek tilidagi *vebsayt* so'zini keltirish mumkin, u inglizcha *website* so'zidan olingan. Semantik kalkalashga esa *sichqoncha* so'zi misol bo'la oladi — bu kompyuter sichqoni ma'nosida inglizcha *mouse* so'zining semantik kalqasi sifatida o'zbek tiliga kirgan.

Hausgen (1950) ning til kontaktlari nazariyasi qarz olish jarayonini uch bosqichga ajratadi: leksik import, semantik kengayish va gibrid shakl hosil qilish. Ushbu nazariy asos o'zbek tilidagi anglitsizmlarni tahlil qilishda ham samarali qo'llanildi.

Crystal (2003) ning tadqiqotlariga ko'ra, hozirgi kunda 80 dan ortiq tilda inglizcha qarz olish jarayoni kuzatilmoqda. Nemis tilida "Denglish", fransuz tilida "Franglais", ispan tilida "Spanglish" kabi hodisalar yuzaga kelgan bo'lsa, o'zbek tilidagi o'xshash jarayon ham tilshunoslar diqqatini jalb qila boshlagan (Yusupova, 2021).

O'zbek tili bo'yicha mavjud tadqiqotlarni ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, bu soha hali yetarli darajada rivojlanmagan. Abdullayev (2018) internet leksikasidagi 200 ta anglitsizmni tahlil qilgan va ularning asosan texnologiya hamda ijtimoiy tarmoqlar sohasiga tegishli ekanligini ko'rsatgan. Toshmatov (2020) esa o'zbek yoshlar slengidagi

inglizcha o'zlashtirishlarni o'rgangan va ularning nutqda tez siljib borishi hodisasini qayd etgan. Yusupova (2021) globallashtirish sharoitida o'zbek tilining leksik o'zgarishlarini umumnazariy jihatdan tahlil qilgan.

Biroq bu ishlarning barchasida umumiy kamchilik bor: ular cheklangan hajmdagi material asosida qurilgan va zamonaviy korpusli metodlardan foydalanmagan. Shuning uchun mavjud adabiyotlar anglitsizmlarning to'liq va ishonchli rasmini yaratishga imkon bermaydi.

Anglitsizmlarni tasniflashda olimlar turli yondashuvlardan foydalanadi. Semantik maydon nazariyasi (Lyons, 1977) leksik birliklarni ma'noviy aloqalariga ko'ra guruhlashga imkon beradi. Zamonaviy korpusli lingvistika (McEnery & Hardie, 2012) esa so'zlarning real nutqdagi chastotligi va qo'llanish kontekstini ob'ektiv ravishda o'lchaydigan metodologiyani taqdim etadi. Ushbu ikki yondashuv birgalikda qo'llanilganda anglitsizmlarning to'liq tavsifini yaratish mumkin.

Ushbu tadqiqot aralash metod (mixed-methods) asosida qurildi: miqdoriy yondashuv — korpusli statistika va chastotlik tahlili — va sifatiy yondashuv — semantik tahlil hamda integratsiya darajasini baholash — birgalikda qo'llanildi. Tadqiqot 2022 yil yanvaridan 2023 yil dekabrigacha, ya'ni ikki yil davomida olib borildi.

Tadqiqot korpusi uchta asosiy manba turidan tuzildi. Birinchi manba — matbuot materiallari: "Kun.uz", "Daryo.uz" va "Gazeta.uz" onlayn nashrlarining 2021–2023 yillardagi materiallari bo'lib, bu manbadan 430 ta anglitsizm birligi ajratib olindi. Ikkinchi manba — ijtimoiy tarmoqlar: 30 ta ommabop Telegram kanali, 50 ta Instagram sahifasi va Twitter/X platformasidagi o'zbek tilidagi postlar; bu manbadan 520 ta birlik to'plandi. Uchinchi manba — og'zaki nutq: Toshkent, Samarqand va Namangan shaharlarida 45 respondent bilan

o'tkazilgan va yozib olingan suhbatlar bo'lib, bu manbadan 260 ta birlik ajratildi. Jami korpus 1210 ta unikal anglitsizm birligidan iborat bo'ldi.

Anglitsizmlarni aniqlashda to'rtta mezon qabul qilindi: so'zning ingliz tilidan kelib chiqqanligi (etimologik mezon); o'zbek nutqida so'nggi 30 yil ichida faollashganligi (xronologik mezon); kamida uchta mustaqil manbada qayd etilganligi (chastotlik mezoni); o'zbek tiliga fonetik yoki morfologik jihatdan moslashganligi (adaptatsiya mezoni). Qidirish uchun Python dasturlash tili va NLTK kutubxonasidan foydalanildi.

To'plangan anglitsizmlar ikki bosqichli tasnif tizimi asosida tartibga solindi. Birinchi bosqichda har bir birlik asosiy semantik maydonga ajratildi. Ikkinchi bosqichda integratsiya darajasi belgilandi: Daraja I — to'liq integratsiya, ya'ni so'z o'zbek fonetika va morfologiyasiga to'liq moslashgan va lug'atlarda qayd etilgan; Daraja II — qisman integratsiya, ya'ni so'z qisman moslashgan, lug'atlarda yo'q, lekin nutqda barqaror; Daraja III — yangi o'zlashtirilgan, ya'ni so'z hali original inglizcha shaklga yaqin va nutqda o'zgaruvchan.

Tasnifning ishonchliligini ta'minlash maqsadida ikki mustaqil ekspert — o'zbek tilshunosi va ingliz tilshunosi — har bir birlikni mustaqil ravishda tasnifladi. Cohen's Kappa koeffitsienti $\kappa = 0.84$ ni tashkil etdi, bu esa tadqiqotchilar o'rtasida yuqori kelishuv darajasini bildiradi va natijalarning ishonchliligini tasdiqlaydi. Kelishmovchilik hollar uchinchi ekspert ishtirokida muhokama yo'li bilan hal etildi.

NATIJALAR

4.1. Semantik tasnif natijalari

To'plangan 1210 ta anglitsizmning semantik taqsimoti quyidagicha bo'ldi: axborot texnologiyalari va raqamli soha — 460 birlik (38%); tijorat va iqtisodiyot — 290 birlik (24%); madaniyat va ko'ngilochar soha — 218

birlik (18%); ta'lim va fan — 145 birlik (12%); boshqa sohalar — 97 birlik (8%).

4.2. Axborot texnologiyalari sohasi (38%)

Bu eng katta guruh bo'lib, uchta quyi guruhdan iborat. Dasturiy ta'minot va internet leksikasi 186 birlikni o'z ichiga oladi: *vebsayt, brauzer, server, xaker, bulut, ilova, platforma, interfeys, kontent, blogger, vebinar, podkast, streaming, onlayn, oflayn* va boshqalar. Qurilmalar va texnik atamalar guruhida 142 birlik mavjud: **noutbuk, planshet, smartfon, gadjet, monitor, printer, skaner, klaviatura, modem, router, sensor, chip, display, touchscreen, wifi, bluetooth* kabilar. Ijtimoiy tarmoqlar leksikasida esa 132 birlik qayd etildi: *post, repost, layk, komentariya, follower, hashtag, story, reel, feed, meme, trending, viral, spam, bot* va hokazo.

Bu guruhdagi birliklarning integratsiya darajasi quyidagicha: Daraja I — 22%, Daraja II — 51%, Daraja III — 27%. Bu shuni ko'rsatadiki, IT sohasidagi anglitsizmlarning katta qismi hali to'liq o'zlashmagan.

4.3. Tijorat va iqtisodiyot sohasi (24%)

290 birlikdan iborat bu guruhda quyidagilar qayd etildi: **marketing, menejer, brend, startap, investor, ofis, prezentatsiya, tender, audit, biznes, franchayzing, distribyutor, dealer, broker, bonus, keshbek, onlayn-do'kon, logistika** va boshqalar. Bu guruhdagi so'zlarning integratsiya darajasi nisbatan yuqori: Daraja I — 41%, Daraja II — 45%, Daraja III — 14%. Bu iqtisodiy islohotlar davrida bu leksikaning ancha oldin kirib kelganligini ko'rsatadi.

4.4. Madaniyat va ko'ngilochar soha (18%)

218 birlikdan iborat bu guruhga quyidagilar kiradi: **film, treyler, reytiyng, serial, janr, soundtrack, konsert, festival, trend, glamur,*

dizayn, model, blogger, influencer, stylist, fitnes, yoga, selfie, challenge* va hokazo. Bu soha zamonaviy madaniy almashinuv va ijtimoiy tarmoqlar orqali eng tez o'zgaruvchi leksika ekanligini tahlil ko'rsatdi.

4.5. Fonetik va morfologik adaptatsiya

Fonetik adaptatsiya bo'yicha uchta asosiy qonuniyat aniqlandi. Birinchisi — unli tovushlarning o'zbekcha talaffuzga moslashishi: *like* → *layk*, *design* → *dizayn*, *team* → *tim*. Ikkinchisi — undosh tovushlar kombinatsiyasining soddalashtirilishi: *streaming* → *striminq*, *freelancer* → *frilanser*. Uchinchisi — bo'g'in tuzilishining o'zbek tiliga moslashtirilishi: *brand* → *brend*, *click* → *klik*.

Morfologik adaptatsiya jihatidan esa anglitsizmlarning o'zbek qo'shimchalarini qabul qilishi kuzatildi: *post* + *lamoq* → *postlamoq*, *like* + *lamoq* → *layklamoq*, *blog* + *er* + *lik* → *bloggerlik*. Bu hodisa anglitsizmlarning o'zbek tili grammatik tizimiga faol integratsiyalashuvidan dalolat beradi.

Olingan natijalar bir qator muhim xulosalarga olib keladi. Birinchidan, IT sohasining ustunligi (38%) O'zbekistondagi jadal raqamli transformatsiya va internet foydalanuvchilar sonining keskin o'sishi bilan bevosita bog'liq. Bu Smagulova (2018) ning qozoq tili bo'yicha topgan natijalariga (42%) yaqin bo'lib, turkiy tillar uchun umumiy qonuniyatni ko'rsatadi.

Ikkinchidan, morfologik adaptatsiya jarayoni — **postlamoq*, *layklamoq*, *bloggerlik** kabi shakllarning paydo bo'lishi — anglitsizmlarning o'zbek tili grammatik tizimiga organik integratsiyalashayotganini ko'rsatadi. Bu Haugen (1950) ning integratsiya nazariyasini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, integratsiya darajalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, o'zbek tili lug'atlarida qayd etilmagan anglitsizmlar (Daraja II va III)

jami korpusning 68 foizini tashkil etadi. Bu o'zbek tili leksikografiyasining haqiqiy til o'zgarishlaridan sezilarli darajada orqada qolayotganini anglatadi. Mazkur holat lug'atshunoslik sohasida tezkor yangilanish zarurligini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, Telegram kanallar ijtimoiy tarmoqlar ichida anglitsizmlar tarqalishining asosiy vositasi bo'lib chiqdi — unda qayd etilgan birliklar ijtimoiy tarmoq manbalari ichida 61 foizni tashkil etdi. Bu O'zbekistonda Telegram platformasining naqadar keng tarqalganligini va uning til o'zgarishlariga ta'sirini ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot o'zbek tilidagi anglitsizmlarning keng qamrovli leksik-semantik tasvirini yaratdi va bir qator muhim xulosalarga keldi. O'zbek tiliga anglitsizmlar kirib kelishi tizimli va jadal xarakter kasb etmoqda; bu jarayon barcha funksional uslublarda — matbuot, ijtimoiy tarmoqlar va og'zaki nutqda — bir xil intensivlikda kuzatiladi. Semantik jihatdan IT sohasi yetakchi o'rinni egallaydi. Fonetik va morfologik adaptatsiya qonuniyatlari nisbatan barqaror bo'lib, o'zbek tili fonologiyasi va morfologiyasiga bo'ysunadi. Lug'atlarda qayd etilmagan anglitsizmlarning ulushi juda yuqori, bu esa normalashtirish masalasini dolzarb qiladi.

Kelajakdagi tadqiqotlarda anglitsizmlarning turli yosh guruhlarida nutqidagi farqlari, mintaqaviy o'zgarishlar hamda o'zbek tili normalashtirish siyosati masalalarini o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, S. (2018). Internet leksikasidagi inglizcha o'zlashtirishlar. *O'zbek tili va adabiyoti*, 3, 22–31.
2. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.

3. Görlach, M. (2002). *English in Europe*. Oxford University Press.
4. Haugen, E. (1950). The analysis of linguistic borrowing. *Language*, 26(2), 210–231.
5. Lyons, J. (1977). *Semantics* (Vol. 1–2). Cambridge University Press.
6. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge University Press.
7. Smagulova, J. (2018). Language policies of Kazakhization and their influence on language attitudes. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11(3–4), 440–469.
8. Toshmatov, N. (2020). O'zbek yoshlar slengida inglizcha o'zlashtirishlar. *Tilshunoslik masalalari*, 2, 55–67.
9. Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact: Findings and Problems*. Linguistic Circle of New York.
10. Yusupova, Z. (2021). Globallashuv sharoitida o'zbek tilining leksik o'zgarishlari. *O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari*, 1(4), 112–119.